

A. J. M. Wagemakers, *Buitenstaanders in actie. Socialisten en neutraal-georganiseerd in confrontatie met de gesloten Tilburgse samenleving 1888-1919* (Dissertatie Katholieke Universiteit Brabant 1990, Bijdragen tot de geschiedenis van het zuiden van Nederland LXXXIII; Tilburg: Stichting zuidelijk historisch contact, 1990, xxix + 313 blz., f52,50, ISBN 90 70641 33 X).

In de jaren zeventig ontwikkelde de studie van de regionale geschiedenis van de arbeidersbeweging zich van activiteit van een aantal gedreven liefhebbers tot die van wetenschappers. Ging Friesland daarbij aanvankelijk voorop, de laatste jaren heeft het zuiden van Nederland het vaandel overgenomen. Na dissertaties over de arbeidersbeweging in Maastricht (Perry), Breda (Ten Teije), Den Bosch (Van Gaal) en Vlissingen (Altena) ligt er nu het proefschrift van Ton Wagemakers over Tilburg.

Voor Wagemakers was de kennismaking met verhalen van oudere mensen, waarbij steeds naar voren kwam 'hoe moeilijk het was om actie te voeren in deze stad' de aanleiding tot zijn studie naar de activiteiten van de eerste socialistische groeperingen in Tilburg, de neutraal-georganiseerd en de Sociaal-Democratische Arbeiderspartij (SDAP) in de jaren 1888-1919. Tilburg was immers een overwegend katholieke stad, de weerzin en het verzet van de geestelijkheid tegen socialisten was er groot en desondanks wisten de sociaal-democraten hier in 1919 20% van de stemmen te behalen.

Wagemakers behandelt in zijn boek eerst de groei en samenstelling van de bevolking in zijn geboortestad, met speciale aandacht voor de arbeiders in de textiel en die van het spoor. Daarna komt de ontwikkeling van de Tilburgse arbeidersbeweging aan de orde. Hij onderscheidt daarbij drie perioden: die van het ontstaan van de politieke partijen en vakorganisaties (1888-1903), de tijd van het meer naar buiten treden (1903-1912) en de periode waarin gestreden werd om de macht (1912-1919). Bij de betreffende hoofdstukken vindt men een viertal biografische schetsen van voormannen van de Tilburgse arbeidersbeweging: H. J. Horsman (werkman en decoratieschilder spoorwegen), A. F. Muller (SDAP) en J. H. Elfers (Textielarbeidersbond) en Bart van Pelt (Textielarbeidersbond).

Tilburg was het wolcentrum van Nederland en overwegend katholiek. In de tweede helft van de negentiende eeuw breidde de stad zich aanzienlijk uit, zowel door expansie van de textielbedrijvigheid als door de vestiging van een werkplaats van de Spoorwegen. Tilburg werd in deze periode minder een gesloten samenleving. In de eerste plaats had dat te maken met veranderingen in de organisatie van de textielbewerking. Door de invoering van het machinaal weven werd de wever van ambachtsman tot fabrieksarbeider. De uitbreiding van de wolfabrieken bracht bovendien nieuwe groepen arbeiders, vooral afkomstig uit de omgeving van Tilburg, naar de stad. Ook de werkplaats van de Spoorwegen trok arbeiders naar Tilburg, maar deze waren daarentegen voor het merendeel afkomstig 'van boven de rivieren'. Met hun eigen verenigingen en eigen onderwijs vormden ze een aparte werk- en woongemeenschap, losstaand van de leefwereld van de textielarbeiders. Spoorwegarbeiders en textielarbeiders waren dan ook vreemden voor elkaar. Binnen de lokale samenleving fungeerden de spoorwegarbeiders als 'buitenstaanders'.

Wagemakers maakt daarbij duidelijk hoe de niet-katholieke arbeidersbeweging in Tilburg, begonnen als een beweging van uitsluitend 'buitenstaanders', zich op langere termijn (namelijk binnen één of twee generaties) wist te ontwikkelen tot een gevestigde macht. Verklaard moet worden hoe een 'minderheidsgroep' van allochtone, niet-katholieke arbeiders (bij de werkplaats van de Spoorwegen) er in slaagde een omvangrijk deel van de autochtone arbeiders (in de textielindustrie) te winnen voor de socialistische partij en onafhankelijke vakorganisatie.

Wagemakers' uitwerking van de buitenstaanderspositie van SDAP en vakorganisatie tot 1912 is overtuigend; zijn tabellen laten de eenzijdigheid in de samenstelling van het ledenbestand (naar geloof, beroep, jaar van vestiging en geboorteplaats) van de SDAP duidelijk zien. Daar komt ook weinig verandering in. De in de tekst (293-295) gesuggereerde toenemende differentiatie naar beroep en geloof onder de socialisten tussen 1895 en 1912, blijkt in de daarbij geplaatste tabellen enigszins tegen te vallen. Het autochtone element neemt inderdaad toe, maar die toename komt bijna geheel voor rekening van tweede-generatie allochtonen. In de tabellen is van een verbreding van de aanhang naar katholieken en textielarbeiders nog weinig te merken. De door Wagemakers geschetste verandering moet dan dus in de jaren na 1912 hebben plaats gevonden, met name na de textielstakingen van 1916.

De beschrijving van de ontwikkeling van de arbeidersbeweging is degelijk en deskundig. De Tilburgse socialisten, zo laat Wagemakers ons zien, waren aanvankelijk eerder gericht op de landelijke organisaties, waarvan hun afdelingen deel uitmaken, dan op de plaatselijke samenleving. Tot 1900 zijn de 'buitenstaanders' buiten de werkplaats van de spoorwegen nauwelijks actief. Pas bij de oprichting van de SDAP-afdeling in dat jaar is de socialistische beweging sterk genoeg om zich door de aanvangsproblemen heen te slaan. Vanaf die tijd treden partij en vakbeweging (met een eigen Volksgebouw, het blad *De Fakkel* en de coöperatie 'Ons Belang') meer naar buiten.

Tot 1910 hebben de Tilburgse arbeiders zich in grote mate afzijdig gehouden van de politiek. Bij de RK Kiesvereniging hadden ze niets te zoeken, want deze werd beheerst door de elite, en als partij van 'buitenstaanders' was de SDAP voor hen geen alternatief. In de jaren daarna vond tweërlei politieke emancipatie plaats: de doorbraak van de socialistische en 'moderne' buitenstaanders in de gemeentepolitiek en binnen de lokale gemeenschap, en daarnaast de emancipatie van arbeiders binnen de katholieke gelederen (de RK-kiesvereniging en de RK Politieke Studieclub).

De textielarbeiders namen in dit alles een cruciale rol in. Een op zijn minst interessant feit bij deze ontwikkeling is, dat hoewel de wevers bijna zonder uitzondering het katholiek geloof aanhingen, de katholieke vakbeweging in Tilburg bij deze beroepsgroep niet een monopolie had. De RK Textielarbeidersbond St. Serverus verscheen in 1896 op het toneel, nadat een eerdere poging tot RK organisatie door de geestelijkheid zelf om zeep was geholpen. Die slechte start was niet gauw vergeten. Misschien was dat een reden dat onder de wevers in Tilburg enkele malen een onafhankelijke organisatie kon worden gesticht, en is zo ook het succes van de in 1904 opgerichte afdeling van het interconfessionele Unitas te verklaren. In 1906 en 1907 telde deze organisatie onder de Tilburgse textielarbeiders veel meer leden dan St. Serverus. In 1912 wist de katholieke geestelijkheid aan deze toestand een eind te maken. Wie anders dan katholiek was georganiseerd, zou voortaan zijn uitgesloten van de kerkelijke rechten. Daarna waren de machtsverhoudingen wel duidelijk. Unitas verdween en St. Serverus was in 1918 ongeveer zes keer zo groot als de NVV-textielarbeidersbond 'De Eendracht'. De groei van de laatste bond dateerde pas van het textielconflict van 1916, waarna het ledental bij het conflict in 1917 nog eens meer dan verdubbelde. Maar ook het ledental van de katholieke bond verdubbelde door deze stakingen.

Van belang bij deze 'doorbraak' lijkt inderdaad de invloed van de stakingen en van de textielarbeidersbond. De verschillende NVV-bonden hadden in 1918 een 1300-1400 leden in Tilburg. En de SDAP was, zo stelt Wagemakers, steeds meer een Tilburgse partij geworden, zowel door zijn aanhang onder tweede-generatie allochtonen als door een doorbraak onder de textielarbeiders. Van belang bij deze doorbraak' lijkt inderdaad de invloed van de textielstakingen

gen van 1916 en 1917. Maar hoe dat precies heeft gezeten, maakt Wagemakers eigenlijk niet duidelijk.

De verkiezingsuitslagen van 1918 en 1919 laten zien hoe de partij een toenemende aanhang vond onder katholieke en autochtone (mannelijke) arbeiders. Met haar 7 van de 31 zetels in de gemeenteraad en 20% van de stemmen behoort de SDAP — daarvoor had er nog geen socialist in de raad gezeten—eensklaps tot de gevestigden. Men kan dat best uitleggen als een acceptatie van de buitenstaanders op politiek terrein door de Tilburgse samenleving. Maar, erg stabiel was die positie niet. Bij de volgende gemeenteraadsverkiezingen, toen vrouwen het kiesrecht kregen, raakten de sociaal-democraten bovendien weer vier van hun zeven zetels kwijt. Een verklaring daarvoor zoekt men tevergeefs in het boek van Wagemakers.

Wagemakers heeft een belangrijke bijdrage geleverd aan de geschiedschrijving van het socialisme in het zuiden van het land. Zijn boek is een boeiend geschreven en gedetailleerd verslag van de inbraak van socialistische 'buitenstanders' in een door katholieken beheerst machtscentrum. Minder sterk echter is de auteur, wanneer ontwikkelingen verklaard moeten worden. Het is jammer, dat hij de kans heeft laten liggen de ontwikkeling van het socialisme in Tilburg te vergelijken met die in andere katholieke steden.

J. Frieswijk

H. W. Schmitz (vert. uit het Duits door J. van Nieuwstadt), *De Hollandse Significa. Een reconstructie van de geschiedenis van 1892 tot 1926* (Assen-Maastricht: Van Gorcum, 1990, 485 blz., f85,-, ISBN 90 232 2418 3).

In 1975 bezorgde Bastiaan Willink een heruitgave van Frederik van Eedens *Redekunstige grondslag van verstandhouding* uit 1897, de eerste zelfstandige Nederlandse publikatie op het terrein van de signfica (de leer van de intermenselijke verstandhoudingen, in het bijzonder van de taal). Hoewel de bezorger daarmee een bijkans vergeten boek van één van Nederlands meer bekende literatoren opnieuw onder de aandacht van een ruim publiek bracht, was zijn waardering ervoor niet onverdeeld positief. Zo viel de vergelijking die hij in de inleiding trok met Wittgensteins overbekende *Tractatus logico-philosophicus* bepaald niet in het voordeel van Van Eedens boekje uit. Terwijl Wittgenstein de grondslag legde voor het logisch positivisme van de Wiener Kreis en het logisch atomisme van Russell en daarmee aan de wieg stond van een nog altijd vruchtbare filosofische richting, heeft de signfische beweging waarin Van Eeden participeerde geen wezenlijk effect gehad op de wetenschap en de filosofie. In de hedendaagse taalkunde en filosofie van de wetenschap is voor het psychologistische denken van de signfici weinig waardering, voor de formeel-logische analyse des te meer. 'De snelle vooruitgang op gebieden als syntaxis en semantiek van natuurlijke talen en het grondslagenonderzoek van wiskundige en empirisch-wetenschappelijke theorieën contrasteert scherp met de stilstand in de signfica', schreef Willink.

Over de Nederlandse signfische beweging heeft Walter Schmitz nu de eerste grote monografie geschreven en de rode draad door zijn boek is de overtuiging dat het geringschattende oordeel van Willink (die daarin overigens niet alleen staat) blijk geeft van een onacceptabele geschiedopvatting (door het belang van een richting af te meten aan het tot nu toe waargenomen effect) en inhoudelijk aanvechtbaar is. Schmitz, die als communicatietheoreticus verbonden is aan de Universiteit van Bonn, is van mening dat de Hollandse signfica wel degelijk allerlei aanknopingspunten biedt voor vernieuwend en inspirerend taaltheoretisch en communicatieweten-